

*Michiel Wagenaar: Városépítészet és polgári szabadság.
Hat európai főváros fejlődésének összehasonító elemzése.*

(Fordította: Bérczes Tibor.) Terc, Budapest, 2012. 270 oldal.

Az európai fővárosok 19. századi fejlődése a városképet is nagy mértékben befolyásolta, átalakította. Michiel Wagenaar holland városkutató jelen könyvében a vizualitás sokféleségéből indul ki; Párizs, London, Amszterdam, Brüsszel, Róma és Budapest fejlődését hasonlítja össze az 1850–1914 közötti időszakban. A korabeli párizsi városrendezésnek mintaadó szerepe miatt kiemelt jelentőséget tulajdonít, bár véleménye szerint mégsem beszélhetünk a francia megoldások teljes körű átvételéről, az egyes országokban a helyi adottságok függvényében módosították azokat. Az alapvető különbségeket a városok fejlődése között Wagenaar az államberendezkedés eltéréseire vezeti vissza, a gazdasági és társadalmi tényezők számbavétele háttérbe szorul. A lakhatással kapcsolatos elvárások alakulásában is a kormányzati, politikai tényezőknek tulajdonít döntő szerepet.

Az összehasonlítás alapját tehát az államberendezkedési, pontosabban közigazgatási jellemzők képezik, amelyeket a szerző a városrendezési elképzeléseken keresztül szemléltet. A 19. században a városoknak olyan kihívásokkal kellett szembenézniük, mint a túlnépesedés vagy az infrastruktúra hiánya. A gyárak magas környezetterhelést okoztak, a rossz higiéniai viszonyok miatt pedig gyakoriak voltak a kolerajárványok. A szerző szerint a válság leküzdésére alkalmazott eszkö-

zök alapján a vizsgált városok két csoportja különböztethető meg. Párizs, azaz Georges Eugène Haussmann, vagy közkeletűbb nevén Haussmann báró városrendezési politikájának példáját követő típusba tartozik Brüsszel, Róma és Budapest, míg London és Amszterdam egészen más utat járt be. Ez a logika határozza meg a kötet felépítését is. Párizs átalakításának ismertetése után az olvasó nyomon követheti, miként adaptálták az ottani módszereket más fővárosokban. A szerző ezt követően ismerteti, hogy miképpen tért el ettől a London és Amszterdam által követett út, végül az összegzőnek szánt zárófejezetben az állam és a fővárosok viszonyának kérdéséről értekezik.

Georges Eugène Haussmann Párizsban megteremtette a reprezentatív főváros mintáját, érdeme abban rejlik, hogy egyszerre válaszolt az infrastruktúra hiányából és a túlnépesedésből fakadó problémákra. A nyomornegyedek lebontásával a szegénytelepek a város szélére kerültek. A városkép impozáns lett, az egyenes és széles utak könnyebben ellenőrizhetővé váltak, egyúttal reprezentációs céloknak is megfeleltek. A szerző meglátása szerint a klasszicista formában kialakított utak, a bontások útján létrehozott új terek tükrözik a város „megtisztítására” irányuló igény komolyságát. A látványos, egységes homlokzatú épületek és a geometriai tervezés nemcsak a tekintetet vonzotta, hanem kialakította

a város kívánatos társadalmi topográfáját is. Ezzel szemben Londonban és Amszterdamban a városkép alakulását a szabad piac folyamataira bízták, elmaradt a városok átfogó rendezése.

E különbségek eredményeképpen eltérőek a lakásigények és a lakáskultúra is. A szerző hangsúlyozza, hogy az aktív várostervezői politika hiányának következménye a szegényszegyedek mindinkább zavaró terjeszkedése. A London történetét taglaló leírásában e folyamat hátrányaira mutat rá: a city-képződés és a nyomornegyedek kaotikus viszonyai miatt a középrétegek a perifériákra menekültek. A városhoz kapcsolódó toposzok a fenti hátrányokat emelik ki, a szépirodalmi alkotások pedig szintén hozzájárultak a korabeli London demonizálásához. London és Párizs éles megkülönböztetése azonban túlzó, ugyanis a Haussmann-féle tervek sem tudták felszámolni a városi szegénység és a túlszűfoeltség okozta problémákat. Az intézkedések nyomán erősödött a szegregáció, a problémák csak a térhasználat tekintetében oldódtak meg. A párizsi belváros látványa megváltozott, de a külső részekben a gondok továbbra is megmaradtak. A nagyvárosokra vonatkozó negatív toposzok – mint a szegénység, bűnözés, zsúfoltság és szennyezettség – pedig olyan városok esetében is hangsúlyosak voltak/maradtak, amelyeket várostervezési megfontolásból átépítettek.

Wagenaar foglalkozik a perifériák, az agglomeráció szerepével is. E területeket leginkább az alacsony telekárak jellemzik. A romboló tervezést követően a városok ezen részei gyáraknak és velük együtt a munkásoknak adtak

otthont, később szociális lakótelepeket emeltek itt. Londonban a peremkerületeket azok részesítették előnyben, akik szabadulni akartak a belvárost jellemző zajos, füstös és rendezetlen állapotoktól.

Párizs átalakulása a többi európai országot is lenyűgözte, a francia főváros mintaként szolgált a fővárosok túlnépesedéséből fakadó gondjainak megoldására, bár a módszereket eltérő módon adaptálták. Wagenaar beszámol a fővárosok közötti versengésről; a tervezők többféle modellt is figyelembe vettek, mielőtt saját városukban alkalmazták volna az ötleteket. A könyvben nyomon követhetjük az egyes variációkat, a tervek bemutatása mellett a vélemények és ellenvélemények ütköztetésére is sor kerül. A szerző a városvezetők emlékiratait, az irodalom és a sajtó segítségével vázolja fel a különféle elképzeléseket.

Mivel Wagenaar alapvetően a vizualitással foglalkozik, munkájában a művészeti oldal is fontos szerepet kap. A kortársak véleményeit a festői szépség és az „egyenes vonal diktatúrája” (97) közötti ellentétes póluson helyezi el. Az írók és a festők a városokban történelmi emlékeket kerestek, lenyűgözték őket a régi épületek, kanyargós utcák, a nyomornegyedek életének ábrázolása szintén kedvelt témáik közé tartozott. A szerző kiemeli Hollandia példáját: Amszterdam a művészek hatására vált kedvelt turisztikai célponttá, metszeteik és az útleírások az egész országról kialakult képet befolyásolták. A „planning by clearance”-módszer ellenzői a történelmi városkép értékeit próbálták megvédeni. A kötetben idézett szövegrészletek alapján a várostervezésről folytatott vitákban kevésbé közigazgatási

kérdésekről, sokkal inkább a művészek és a mérnökök látásmódjából eredő különbségekről, az egyenes vonal által teremtett monumentalitás, valamint a kusza festőiség ellentétéről van szó. Hausmann báró bírálói kritizálják a rombolást, melynek során elpusztította a város történeti értékeit, feláldozva azokat a reprezentativitás megteremtésének oltárán. Párizs festőisége azonban az „haussmannosítást” követően sem szűnt meg, és az új városkép az impresszionisták kedvelt témájává vált. Victor Hugo bírálta a rombolást, Émile Zola műveiben viszont az újonnan kialakított szerkezet már funkcionális díszletként jelenik meg, az író értékítélete semleges.

Wagenaar kitér a városi autonómia és az államhatalom érdekeinek ütközésére, de ez kisebb hangsúlyt kap, mint a fent vázolt ellentét. Az állam rendelkezésre álló jogi és pénzügyi eszközök tükrében elemzi a hatalmi viszonyokat, és rámutat arra, hogy ott valósulhatott meg nagyszabású városrendezés, ahol az állam kellő befolyást tudott gyakorolni. A fővárosok mindig is különleges szerepet tölthettek be a településhálózatban: a központi funkciók mellett helyet adnak a kormányzati intézményeknek, az egész országot és nemzetet képviselik. Emiatt városi autonómiájuk csorbul, viszont fejlesztésüket állami forrásokból finanszírozzák. A hatalmi viszonyok kérdése ugyanakkor jóval összetettebb annál, minthogy leszűkíthető lenne a jogi és pénzügyi tényezőkre. A nemzeti identitás kifejezése szempontjából is fontos szerepük van. Wagenaar a szimbolikus épületek bemutatásával szemlélteti, miképp használták fel a különféle „neo” stílu-

sokat a nemzeti identitást kifejező eszközként. A reprezentáció szempontja kiemelt jelentőséget kap például Róma bemutatásánál, illetve a totalitárius rendszerek városépítészeti elképzeléseit tárgyaló fejezetekben. Róma különleges helyzete abból ered, hogy a várost alkalmassá kellett tenni az olasz egység eszméjének kifejezésére, ugyanakkor rengeteg műemléket foglalt magába, így a rombolás jelentős károkat okozott volna. Mussolini alatt a szimbolikus politizálás még nagyobb hangsúlyt kapott, ideológiai alapon hozott régészeti vonatkozású döntések határozták meg a város arculatát. Az olasz törekvéseket a szerző Berlin esetével hasonlítja össze, rávilágítva a totalitárius rendszerek monumentalitás iránti igényére. Wagenaar szerint az építészetben is megjelenő nemzeti tartalom azokban a városokban erős, amelyek Párizs mintáját követik, illetve mindez az identitás erejével is összefüggésben áll. Londonban azért fektettek kisebb hangsúlyt a szimbólumokra, mert a brit identitás nélkülük is elég erős volt.

A kötet Budapest történetével egyetlen fejezetben foglalkozik. Míg a többi főváros vonatkozásában az ellenvélemények, a városfejlesztés körüli vita is bemutatásra kerül, addig a magyar példa kapcsán a szöveg pusztán Haussmann báró elképzeléseinek adaptálására szorítkozik. A város történetének bemutatása rövid, inkább összefoglaló, mint elemző jellegű. A nemzeti identitás építészeti kifejezését ebben az esetben az elmagyarosítás eszközeként kezeli, ez az elem a leírásban aránytalanul nagy hangsúlyt kap. A szerző arra sem tér ki, hogy a magyar fővárosban nem valósult meg az a fajta szegregáció, amely a nyu-

gati városokat jellemezte, és ezen az állapoton a városrendezési munkálatok sem változtattak. A perifériák szerepe sem olyan egyértelmű, mint a többi elemzett főváros esetében. Bár az alacsonyabb telekárak miatt az agglomerációban Budapesten szintén olcsóbban lehetett lakhatáshoz jutni, a várost körülvevő zöldövezetes, ritkább beépítésű területek ugyanakkor a vagyonosabb rétegeket is vonzották, akik nyaralókat, villákat építettek ide. Budapest esetében a szerző a népességszám rohamos gyarapodását, illetve az építkezések gyorsaságát emeli ki. A 19. század elején szerinte még csupán két falu állt a Duna partján (amely megállapítása több szempontból is meglehetősen túlzó), és ez a két település a század végére rohamos tempóban alakult át reprezentatív nagyvárossá. Budapest példája egyértelműen bizonyítja, hogy a kormányzati tényezők és a geometrikus városrendezés megléte nem feltétlenül vezet egyforma eredményekhez, a Wagenaar által felvázolt két típus nem feltétlenül jelent meg vegytiszta formájában.

A szerző az összehasonlító elemzést az európai városokon túl amerikai példákkal is kiegészíti. A könyv a vizualitás témája köré épül fel, emiatt azonban háttérbe szorul az urbanizációval járó problémák elemzése. Wagenaar a városkép átalakulásának folyamatára koncentrálna: a különböző várostervezők koncepcióinak értékelése során csupán a problémák láthatóságával foglalkozik, ezáltal a metropoliszok szociális problémáinak kérdésköre háttérben marad.

A kötet összefoglalja a jelölt városok térszerkezeti sajátosságainak okozati tényezőit, gazdag képanyag szemlélteti a városok arculatának átalakulását. Az emlékiratokból, sajtóból származó idézeteknek köszönhetően a szerző az olvasót nem csupán az intézmény- és igazgatástörténeti folyamatokról tudósítja, hanem a korabeli városlakók tapasztalati világába is betekintést nyújt.

Bálint Angelika